

Paulinyi Oszkár
(1899–1982)

Paulinyi Oszkár 1957-től 1970-ig volt az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa. Halálával fájdalmas és súlyos csapás érte nemcsak Intézetünket, de az egész tudományos életet. Emlékének úgy adózunk, hogy az alábbiakban közreadjuk „Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus időszakában” című akadémiai doktori értekezéséről a szerző halála után írt, s a nagy magyar tudós egész életművét méltató opponensi véleményeket.

*

Paulinyi Oszkár tudományos pályáját 1923-ban az Országos Levéltár tisztviselőjeként kezdte, és mint az MTA Történettudományi Intézetének nyugalmazott tudományos főmunkatársa 1982-ben fejezte be. E hat évtized alatt mint levéltáros és kutató történész a magyar és a közép-európai történelem különböző, gyakran egymástól távol eső területein alkotott maradandót, de neve leginkább a 13–16. századi magyarországi bányászat, nemesfém és rézkohászat történetével forrott össze. Az ebben a témakörben folytatott tudományos munkásságát foglalják össze a tézisek.

Magyarország bányászata és ezzel összefüggésben nemesfém- és rézkohászata a középkori és kora újkori magyar gazdaságtörténet egyik kulcskérdése. Paulinyi tanulmányai alakították át jogtörténeti fogantatású bányásztörténetünket gazdaság-, társadalom- és technikatörténeti szemléletű stúdiummá, ő hasznosította először, és Magyarországon mindmáig egyedül, az egykorú számviteli forrásanyagot. Az ő munkássága tette lehetővé az egyébként mezőgazdasági jellegű Magyarország reális helyének meghatározását a fejlett feudalizmus Európájának gazdasági térképén. Tudományos eredményei, nagy koncepciói éppúgy, mint részletmegállapításai meg nem kerülhetők, hosszú időre szóló érvénnyel meghatározzák a jövő közép-európai bányásztörténeti kutatásait.

Kutatásainak középpontjában a feudalizmus korában legjelentősebb magyarországi bányavidék, Alsó-Magyarország, a mai Szlovákia állt, de amit erről fél évszázadon át publikált, azt mind az egész Magyarország bányásztörténetének részeként tudta megírni, és soha nem belföldi, mindig legalábbis közép-európai, vagy az egész óvilágot átfogó perspektívából.

Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán (1936) c. tanulmánya reális méreteire szállította le korábban túlbecsült középkori aranytermelésünket. A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége (1933) c. tanulmánya a korai kapitalista bányagazdaság ma már klasszikusnak számító elemzését adta. Nemcsak a délnémet tőke szerepét tisztázta már a Fuggerek megjelenését megelőző másfél évszázadban, hanem azt is bizonyította, hogy az alsó-magyarországi bányászat nyeresége nem a Magyar Királyságot, hanem a délnémet városokat gazdagította. Bányakincseinek gazdagsága ellenére Magyarország szegény ország maradt.

A kutatásnak ezen a vonalán tárta fel Paulinyi – 16. századi források minuciózus elemzéséből visszafelé haladva – a három nagy alsó-magyarországi bányaváros, Selmecbánya, Besztercebánya és Körmöcbánya 13–14. századi alapításának történetét, a városalapító tőkés konzorciumoknak a magyar királlyal kötött megállapodását, amely évszázadokra biztosította az alapítók leszármazottainak és jogutódainak vezető szerepét, és meghatározta e bányavárosok társadalmi struktúráját.

Szerencsés forrásadottságok és kutatói éleslátás lehetővé tették Paulinyi számára középkori bányászatunk finansziális és technikai kérdéseinek mélyfúrászerű vizsgálatát. De bányásztörténetünk rendszeres kutatását csak a kora újkor kezdetétől, a 16. század derekától teszik lehetővé a források. A

forrásbázis kiszélesedését érzékelve állította össze Paulinyi A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban a XVI. század derekán (1957) c. adatsorokat, minden további monografikus feldolgozás alapját. Részben erre, részben ezt kiegészítő városi és kamarai forrásokra építve tárta fel végül és publikálta itthon és külföldön is több tanulmányban az 1573-as Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének előzményeit.

Bányászattörténeti életművét Nemesfém-monopólium és technológia (A nemesfémek bányászatának és finomításának királyi monopóliuma és a kamarai finomítóművek technológiája Magyarországon és Erdélyben 1325–1700) c., az 1975. évi San Francisco-i történetzkongresszusra készített rövid, azóta magyarul és angolul is publikált tanulmányában és Vállalkozás és társadalom az alsómagyarországi bányavidéken (XV–XVI. század) c., kéziratban hátrahagyott nagy monográfiájában foglalta össze.

E két összefoglalásnak és az opponensi véleményben ismertetett korábbi tanulmányoknak az eredményeit gyűjtötték egybe a doktori értekezés tézisei.

Egy opponensi vélemény feladata a mű, jelen esetben egy életmű jelentőségének, eredményeinek összefoglalása és a vitatható, polémiára ösztönző részletek kimutatása. Ez utóbbi feladatnak az opponens jó lelkiismerettel akkor sem tudna eleget tenni, ha Paulinyi Oszkár élne. Ritka jelensége volt ő a történettudománynak. Eredményeit mindig a véglegesség igényével fogalmazta meg: nehezen szánta rá magát a publikálásra, de amit egyszer kiadott, azon többé részletkérdésekben sem kellett módosítania. Élete utolsó évtizedében tanulmányainak szinte állandó lektora voltam; nem emlékszem rá, hogy tartalmi kérdésekben akár egyszer is kiegészítésre, módosításra tettem volna javaslatot.

Paulinyi Oszkár életművét összefoglaló tézisei a fejlett feudalizmus korának magyarországi bányászati- és kohászattörténetét jelentik. Ebben az egyetemes történet számára is jelentős témakörben az ő eredményei jelentik ismereteinket, és tudjuk, hogy a jövő kutatásai az ő megállapításaira fognak épülni.

Nem tudom magamba fojtani a zavart és némi szőgyenkezést azért a sztereotip szövegért, aminek itt következnie kell: a legmelegebben javasolom, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság ítéleje oda néhai Paulinyi Oszkárnak az akadémiai doktori fokozatot. *Debuisset pridem.*

Heckenast Gusztáv

Önmagát tiszteli meg a magyar tudományosság, ha a századfordulón született s most távozó magyar történész-nemzedék egyik legnagyobbjának, Paulinyi Oszkárnak legalább posztumusz megadja mindazt az elismerést, ami már életében megillette volna.

Évekkel ezelőtt Paulinyi Oszkár születésének 70., majd 80. évfordulójáról megemlékezve (Magyar Nemzet, 1969, 1979) nemcsak azt tartottam indokoltnak, hogy egy speciális szakág, a bányászattörténet nemzetközi hírnevű művelőjeként méltassam, hanem mint a hazai gazdaság- és társadalomtörténetírás élő klasszikusát is. S ha netán akkoriban ébredt kétely: nem voltak túlfogalmazottak-e az ünneplő szavak? – most Paulinyi Oszkár részben publikált, részben még publikálásra váró tanulmányaira alapozott, „doktori értekezés téziseiként” összegezett tudományos eredményeinek fényében minden esetleges kétely eloszolhat, annyira egyértelmű, hogy nemzetközi viszonyításban is csak a legnagyobbakhoz mérhető teljesítménye.

Paulinyi Oszkár hőseinek, a hegyek kincseit felkutató bányászoknak a szakértelemet fáradhatatlansággal társító céltudatosságával vágta és mélyítette a múlt forrásanyagához vezető tárnakat, hozta a felszínre azt a roppant mennyiségű nyersanyagot, amelyből kivételes felkészültséggel, módszerességgel és lelkiismeretességgel különítette ki a történeti fejlődés nagyon lényeges folyamatainak tudományos rekonstrukcióját biztosító információkészletet. S ahogy a hajdani bányászokat – mint mindenkiénél inkább az Ő kutatásai bizonyították – a gazdasági-társadalmi szükséglet vitte, vonzotta, vándoroltatta, majd a föld mélyére is szorította, úgy vezette Paulinyi Oszkár a jól felismert, eminens tudományos érdekek magyarországi bányagazdálkodás múltjának kutatására. Mint igazi tudóst, témája megválaszt. sában nem egy elhanyagolt szakág fellendítésének lehetősége befolyásolta elsősorban, s beszüret-bányai nevelkedése is csak közvetve érvényesülhetett döntésében, a legfontosabb minden bizonnyal a magyarországi történeti fejlődés szempontjából nagy fontosságúnak ítélt, ám kevésbé munkált, kivételesen próbátévő és munkáigényes problematika vonzóereje volt. Már témaválasztásakor sem az egyéni

ambíciókat szolgáló siker, hanem a tudomány haladását előmozdító szolgálat lehetőségeit latolgatta. S ez utóbbi követelményeit helyezve egy életen át önzetlen egyértelműséggel az előtérbe, jól döntött. Ma már elmondhatjuk: munkássága nyomán vált ismertté a magyarországi bányászat s különösen a nemesércbányászat termeléstörténete, mégpedig – s ez a komplexitás különös kiemelését kíván – a nemzetközi historiográfiában pártját ritkító mértékben, megközelítően teljes gazdasági és társadalmi gyökérezével együtt.

Paulinyi Oszkár értekezése téziseiben kivételesen magas szinten összegezte vonatkozó publikált és még publikálatlan kutatási eredményeit. (Összefoglalójának nem egy bekezdésében évtizedes kutatómunka eredményei és tanulságai összegeződnek.) Elismérlésük nélkül hadd utaljak csak néhányra a legfontosabbak sorából.

A hazai só- és rézbányászat középkori, illetve kora újkori volumenéről általa megállapítottakra ez alkalommal csak általánosságban hivatkozom. Kiemelni azt tartom ez alkalommal indokoltnak, hogy Paulinyi Oszkár kutatásainak eredményeként konkretizálódott, hogy milyen termelési eredményeket ért el az a magyarországi nemesércbányászat, amelyek a középkori Európában a legtöbb, sőt Amerika felfedezéséig Kelet-Afrika után világviszonylatban a legnagyobb mennyiségű aranyat termelte. A nemzetközi bányásztörténeti irodalomban páratlan szakszerűséggel végzett bonyolult számításokon alapulnak azok a minuciózus pontossággal rögzített adatok, amelyek Paulinyi Oszkár értekezése téziseinek 19–22. lapján összevont formában közlésre kerültek, hogy történetírásunkban először rögzítsék a hét Garam vidéki bányaváros 15–17. századi nemesfém-termelésének rekonstruálható eredményeit, illetve mindazt, ami a Felső-Tisza-vidék és Erdély egykorú bányászatának termelési eredményeiből megállapíthatóan bizonyult.

Paulinyi Oszkár azonban nemcsak a vizsgált korszakok gazdaságtörténetének ezeket a kulcsfontosságú adatsorait alakította ki, hanem feltárta a bányagazdaságnak azt a rendszerét is, amely a természeti adottságok szabta lehetőségeken és a szövetségekbe tömörülő, kétkezi munkát folytató kisvállalkozóknak a privilegiális polgársággal kialakított majdcsaknem kényszerszűrésén nyugodott. Kimutatta, hogy a vállalkozás kezdeti, az alpesi nemesérc-bányászatban létrejött és az 1966-ban publikált magisztrális egyetemes történeti tanulmányában sokoldalúan meghatározott formái a kitermelés fokozása nyomán, a bányák mélyülése és általuk a technikai nehézségek (főként a víztelenítés biztosításával kapcsolatos teendők) megsokszorozódása, a feudális kincstár igényeinek növekedése és – végül, de nem utolsósorban – a társadalmi viszonyokban beállt változások következtében hogyan szorultak vissza, hogyan kényszerültek helyet adni a tőkés jellegű vállalkozásoknak, ami együtt járt túlnyomó többségük deklaszálásával.

Miután a termelési eredmények létrejöttének magyarázata során Paulinyi Oszkár eljutott a vállalkozás formáinak és változásainak teljes körű feltáráshoz, a gyökerekig hatolt a kisvállalkozók és a privilegizált polgárok viszonyának értelmezésében is. Nyomon követve az egyes városi telkek (és a hozzájuk kapcsolódó feudális előjogok, mind a királyi kisebb haszonvételi, mind a határhasználati, különösképpen pedig a bányászat szempontjából olyannyira fontos erdőelési privilégiumok) birtoklás-történetét, tisztázta az egyedülálló függési rendszert kiépítő „német kolonizációs városok” sajátos tulajdonviszonyainak alakulását.

Paulinyi Oszkár kutatásainak nagy fontosságú eredményei nemcsak a feudalizmus kori magyarországi bányagazdaság kialakulását, virágzását és kibontakozó válságba-sodródását, továbbá hazai várostörténetünk fontos fejlődési mozzanatait helyezték új megvilágításba, hanem nagyon fontos, a szó szoros értelmében a lényegbe vágóan járulnak hozzá annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a középkori Magyarország bővelkedése természeti kincsekben miért olyan korlátozott mértékben vált a hazai gazdasági-társadalmi fejlődés lendítő erejévé, illetve miért a délnémet tőke felhalmozásának vált közvetve és közvetlenül az egyik legfontosabb forrásává Magyarország bányakincse.

Paulinyi Oszkár tudományos munkásságának jelentőségéről szólva lehetetlen nem említeni azt a rendkívül nagy hatást, amit igényessége, módszeressége a források kezelésében és a szövegek megformálásában, etikussága a tudományos közéletben mindazokra gyakorolt, akik szerencsések voltak nemcsak életművét, hanem egyedülálló személyiségét is megismerni.

Amikor befejezésül ismételtlen és teljes határozottsággal foglalok állást amellett, hogy néhai Paulinyi Oszkár tudományos életműve minden lehetséges elismerésben, így a történettudományok doktora fokozat posztumusz elnyerésében is részesüljön, hangot kívánok adni azon véleményemnek is, hogy elsőrendű és mulaszthatatlan tudományos érdekből kerüljön kiadásra Paulinyi Oszkárnak a

bányavárosok fejlődéstörténetével foglalkozó nagy monográfiája (kéziratban maradt más tanulmányával együtt), és – addig is – jelentesse meg valamelyik szakfolyóiratunk értekezése most megvitatott, kutatásainak legfontosabb eredményeit mintaszerűen összefoglaló tézisei teljes szövegét.

Mindezek révén is feltétlenül biztosítandónak tartom, hogy Paulinyi Oszkárnak ne csupán a nevét őrizze meg a kegyelet, hanem szerszámként használhassák eljövő történésznemzedékek minden alkotását.

Szabad György

*

Néhai Paulinyi Oszkár, a történettudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének neves kutatója, egy fontos történeti diszciplína nemes hagyományainak méltó követője és továbbfejlesztője volt. Erre származási, neveltetési helye, tanulmányai, sokoldalú nyelvi felkészültsége és tudományos kapcsolatai szinte predestináltak. Egyaránt otthon volt a magyar, a német és a szlovák nyelvben és művelődésben, ezáltal a bányavidékek földrajzi, népiségi, társadalmi, technikai sajátosságaiban. A javarészt mezőgazdaságtörténettel és agrár birtoktörténettel foglalkozó magyar irodalomból máris kitűnik egyéniségével és magánosságával. Rendkívüli tárgyszerelete és elmélyültsége, egyedülálló forrásismerete mellett ezért is haladt viszonylag igen lassan előre értékes írásainak közzétételében – szinte mindent magának kellett ellenőriznie, nem voltak egyenértékű vitapartnerei, alig voltak méltó tanítványai. Mindeme körülmények alapján kell a tézisekbe foglalt tudományos munkásság egésze és alkotóelemei iránt nagy tiszteletet éreznie az olvasónak, akár bírálói minőségben is. Ha a műfaj jellegéből következik is, hogy az egységes szerkezetet át- meg áttörik az eredeti értekezések, tanulmányok nyomokban mutatkozó keretei, ezt alig vethetjük fel bírálat gyanánt. A vonalvezetés, egy nagy bányászattörténeti koncepció így is előttünk áll, maradéktalanul mutatva azt a hatalmas egyéni teljesítményt, eredeti gondolatvilágot, amire a t. tudományos Minősítő Bizottság, szerény véleményem szerint, *méltán ítélné oda a történettudományok doktora fokozatot.*

Az értekezés tézisei már kezdettől kitűnnek az egyetemes keret és a feldolgozási módszer korszerűségével, a témaválasztás nemcsak hazai, hanem a világtudományban is aktuális voltával. Az egész fejtegetés mutatja, hogyan tudott Paulinyi továbbra is élni a felszabadulás előtti művei, a só és nemesfém világát tárgyaló maradandó értékű munkák gondolatvilágában, sokoldalú módszertanában, de azt is, hogyan volt képes annyira sokoldalúvá tenni tárgyát a marxizmus fényénél, egyszerre tartva szem előtt a vállalkozást és a településformát, a vagyont és a városkormányzatot – a tézisek fő értéke éppen a köztük feszülő összefüggések ragyogó bemutatása. A munka számviteli elemzése rendkívül tanulságosak, hihetetlen aprómunka áll ezek mögött. Időtálló módon dolgozza fel forráscsoportjait, statisztikai elemzéseit. Ezek a részletek alapozzák meg a bányavállalkozók személyi körének vizsgálatát, és csak a legnagyobb szomorúság hangján említhetjük, hogy az általa munkahipotézisként bemutatott eredmények utána, nélküle sokáig nem lehetnek szilárdabb talajra helyezhetőek, felvetett fontos célkitűzései már csak ma nélküle lehetetlen kutatás tárgyai lesznek. Igen izgalmas, ahogyan az értekezés a továbbiakban a magyar bányá- és kohóipar félévezredes, vázlatosságában is elemző történetét mutatja be társadalom- és településtörténeti vetületeiben, külföldi összefüggéseiben, ahogyan feltárja a bányamunka és a bányászság joga, a bányatelepülés és városjog, a Ringbürger városvezető réteg kibontakozását, velük szemben pedig a bérmunkássá lesüllyedő kisvállalkozó bányapolgárok, a válságok, a koncentráció, a kincstári érdekelttségvállalás és jogi szabályozás világát. A nemesérctelepnek 13–16. századi áttekintése során szerencsés módon tér ki a város csoportok, szövetségek kérdésére. Sok újat tudott mondani a disszerens a pénzverési és a bányaregále együttes igazgatásáról, más szerzőkhöz képest és időben is továbbvitte a 16–17. századra saját kutatási vonalán az elemzést. Igen önálló, újszerű elemzés szól a finomító műhelyek munkafolyamatáról, technológiájáról, ahol is a terminológia bemutatása, a tudománytörténeti elemzés teljesnek és tökéletesnek tűnik, kidomorodnak a társadalmi és vállalkozási vonások. Szervesen illeszkedik a következő rész, a termelési eredmények adatszerű, de nem statikus, hanem éppen a hullámszakokra, a különféle fémekre és bányavidékekre érzékeny elemzése a 15–17. század időkeretében. Méltán zárja le a téziseket két klasszikus értékű vizsgálódásának itthon és külföldön egyaránt figyelemre méltott feldolgozása. Az egyikben a vállalkozás társadalmi rétegződését kutatta a selmeci bányagazdaságban a 16. század derekán, figyelemre méltó hozam- és adóelemzéssel érzékelteti itt a kapitalizmus fokát, jellegét, a

tőkés-bérmunkás viszonyokat és a tőkés-kisvállalkozó elem viszonyát, a vállalkozás tárgyát alkotó gazdasági ágazatokat. A másikban a Garam vidéki bányavárosok tulajdoni és társadalmi viszonyait alapul véve szól szélesebb sodrásban a német kolonizációs város problematikájáról. Így teljesül ki módszere: a belső fejlődés és a kívülről jövő erőhatások kereszteződése, az etnikai és az osztályképletek együttes szemlélete, a kelet-európai és a sajátos hazai vonások mérlegre tevése. A gazdasági élet autonóm menetébe sikeresen kapcsolja bele a fejtegetés a királyi hatalom szerepét, aktivitási, kezdeményező szakaszait. Szinte az összes tanulmányozási téma fut össze a fekvőségi tulajdon vizsgálatában, amikor Beszterce-, Körmöc- és Selmezbánya szervezetét és szerkezetét, a vezető kör létszámát, tulajdonviszonyait, vállalkozói szerepét, haszonvétel monopolhelyzetét és a szerepük negatív hatását elemzi a kisszerű városfejlődési méretek megmaradásában, a hazai vagyonképződést megcsapoló értékkiáramlás útján óhazai kapcsolataikban. A kiemelkedő szintézis itt fut vissza a magyar nemzeti és az egyetemes történet tágabb kereteibe a bányászati szakkérdések átfogó köréből.

Ez az a pont, ahol az értekezést szembesítenie kell a bírálónak a bányatörténet egyetemes irodalmával, ami megkönnyítheti Paulinyi Oszkár munkásságának szintelbírálását. Mindenekelőtt világosan kell látnunk, hogy igen kiterjedt irodalom szól már előtte és élete során a bányarészesek, a termelő bányatársulások, a szövetségi és vállalkozási előformák történetéről, sokszor csak jogtörténeti keretben – más oldalról pedig úgyszintén bőséges irodalom alakult ki a bányamunka viszonyairól, a bányamunkások érdekeiről, tudati fejlődéséről, kezdeti szervezkedési formáiról, harcairól, helyükről a népi reformációban. Ritkább volt, amikor a két irodalomcsoport tudomást vett egymásról, mindkettő gyakran rekedt meg az apologetika keretében. Ez az egyetemes irodalom (a Fuggerek számos feldolgozása, a freiberger iskola, Václav Husa, Jirí Kejř, M. M. Szmirin munkássága) bármilyen elmélyült és kiterjedt anyagra támaszkodott, éppen egyetemes nézőpontjában nem érthette el Paulinyi szintézis-igényét, aki számára mindezek megismerésében nyelvi nehézség sem adódott. Az is világos, hogy a magyar bányászat történetében és kapcsolódásaiban sem járt szerzőnk töretlen utakon, hiszen Wenzel, Thallóczy, Domanovszky, Huszár, von Stromer, Ratkoř, Gácsová sokat tettek egyes részkérdések feldolgozásáért. Mindezeket is túlhaladhatta a forráscsoportok még alaposabb ismeretével, gazdagabb szempontú vizsgálódásaival és szintézise fokával. Korszerűségét pedig legújabbban az jelzi, hogy számviteli elemzéseivel hasonlókkal, de még csak hipotézisként az 1982. évi nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszuson – a bányatörténeti és a pénztörténeti szekcióban – találkozhattunk.

A tézisekben megfogalmazott *eredményes doktori értekezés* a maga forrásszerű eredményeivel és elméleti igényeivel, nagy óvatossággal kezelt általánosításával maradandó értékű nyeresége a magyar és a közép-európai tudományosságnak.

Székely György